

Націологія

УДК 061.2:316.3

Перглер Т. І.

*Кандидат політичних наук, доцент, директор Празького філіалу (Чехія)
НПУ імені М. П. Драгоманова*

ПРАВА І СВОБОДИ ПОЛІТИЧНОЇ НАЦІЇ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Політична нація розглядається з огляду на демократизацію її прав і свобод в українському громадянському суспільстві; процеси самоорганізації громадянського суспільства розглядаються у якості передумови формування і становлення політичної нації; підкреслюється, що цей процес розгортається і розвивається значно успішніше, якщо для нього створюються сприятливі умови. Значною мірою ці умови створює державна влада за посередництва прийняття необхідних законів, стимулювання демократичного стилю роботи державних структур, ініціації чи забезпечення умов для соціального контролю за дотриманням встановлених демократичних норм.

Ключові поняття: *людина, політика, культура, політична нація, демократизація, громадянське суспільство.*

Нація утворюється в процесі політизації етносів, проте процес національного самовизначення не можна звести до суто політичного аспекту, а останній — лише до факту утворення населенням самостійної держави. У ході національного самовизначення повинні бути здійснені всі принципи національного буття — в тому числі і соціальні, й економічні, загальним виразом яких виступає громадянське суспільство.

Невід'ємними ознаками громадянського суспільства є соціальна структурованість, диференційованість, плюралістичність, розмаїття інтересів і пріоритетів індивідів, і, відповідно, укладів життя. Сформоване громадянське суспільство передбачає відносну свободу угруповань особистостей, які виражають інтереси певних верств населення і діяльність яких законодавчо і морально обмежується виключно

інтересами інших груп. У такому розумінні громадянське суспільство постає певним механізмом соціального партнерства, що робить можливим визрівання політичної нації.

Отже, визнаючи громадянське суспільство і ринкову економіку фундаментальними соціально-економічними засадами розвитку сучасної української політичної нації, необхідно підкреслити їх нерозривний взаємозв'язок. Громадянське суспільство не визріє і не буде розгортатися ані в політичній, ані в соціальній площині без розвиненого ринку, а без цих двох передумов Україна не матиме міцної політичної нації навіть за наявності власної держави. Але не будемо забувати і слова О. Бочковського стосовно того, що істотною і головною ознакою нації є свідомість, а конкретніше національна самосвідомість — саме завдяки їй викристалізується національна спільнота: «Чим ширше і глибше поширена ця свідомість, тим краще є скристалізованим національний колектив, тим більше той чи інший нарід наближується до поняття сучасної нації» [4, с. 164]. Головною справою громадянських об'єднань, на думку Н. Розенблюма, є «прищеплення громадянам почуття політичної і громадської дієспроможності, здатності до розгляду політичних питань, а також схильності розглядати їх в ім'я загального блага» [11, с. 96–114]. Національна самосвідомість постає ще однією соціальною засадою формування політичної нації, адже за змістом виступає не індивідуальним, а суспільним явищем, і, хоча її основа визначається реаліями, вона має частково випереджати соціально-економічне і політичне буття суспільства, що особливо необхідно сьогодні Україні.

Таким чином, важливим питанням постає демократизація прав і свобод політичної нації в українському громадянському суспільстві. На думку Дж. Кіна для більшості держав у цьому контексті йдеться про назрілу необхідність залучення у демократичну політику фактору «суспільного життя як можливої сфери демократизації державної машини та її апарату» [6, с. 20–21]. Це особливо актуально для української держави, яка ще торує свій шлях до демократії. Українська дослідниця Л. Усаченко вважає, що усвідомлення необхідності демократизації Української держави і, тим самим, інститутів державної влади крізь призму розмежування держави й громадянського суспільства автоматично означає підтримку соціально–політичної системи, що демонструє багате розмаїття інститутів громадянського суспільства [15, с. 33].

Особливості переходу українського суспільства до демократичних форм облаштування суспільно–політичного життя зумовлені тим, що

демократичні перетворення вимушено спиралися на пострадянські соціально-структурну та політичну культуру громадян. На сучасному етапі державотворення демократичним перетворенням перешкоджають проблеми, пов'язані з послабленням консолідації українського суспільства, посиленням розмежування суспільства по вектору Схід-Захід, конфронтацією бачень перспектив і оцінок поточних суспільно-політичних процесів.

До речі, на природну схильність до різних форм політичного устрою в українців і росіян у різні часи вказували і М. Драгоманов, і М. Костомаров, і В. Липинський, і І. Лисяк-Рудницький, і Р. Шпорлюк. Так, М. Костомаров протиставляв київську традицію свободи та індивідуалізму московській традиції авторитаризму і пріоритету колективних цінностей над індивідуальними [7]. М. Драгоманов вказував, що головна відмінність України від Росії пов'язана з тим, що до XVIII століття Україна була більше пов'язана із Західною Європою, що й зумовило специфіку її соціокультурного процесу — наприклад, і «устрій козаччини був більш подібен до устрою теперішніх вольних держав європейських, так званих конституційних, ніж Московське царство і теперішня російська імперія» [5]. В. Липинський основною відмінністю України від Москви називав «інший, витворений віками устрій політичний, інший ... метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства» [8, с. 25].

Водночас тривалий період бездержавності, перебування територій сучасної України під контролем різних імперій та державних утворень, тривала насильницька мовно-культурна асиміляція щодо українського населення призвели до суттєвих розбіжностей у цінностях і самоідентифікаціях громадян України. Відмінності у територіально-просторовій, мовній, соціокультурній ідентифікації, у ставленні до історії країни, до її основних подій і постатей, до мешканців інших регіонів і країн, врешті-решт різниця в ціннісних орієнтаціях і світогляді використовуються українськими та іноземними політичними силами [9, с. 32].

З іншого боку, до властивої українській ментальності переваги практично-соціальних інстинктів над політичними додається певний соціальний фаталізм, тобто віра в автоматичність історичного процесу із наближеністю до містично-релігійного компонента соціального пізнання. Звідси — втеча в малі соціальні групи від участі в рішенні важливих суспільних проблем, устремління впродовж усього історичного розвитку до впорядкування на рівні компактних спільностей.

І звідси ж — яскраво продемонстроване українським народом невтручання в радянське насильництво над його власною системою (але, як виявилося, до певного часу, до певної міри). Ці «втечі» і «невтручання» ґрунтуються також і на таких ментальних засадах, як властива українству соціальна пасивність, легковірність і поступливість, правовий нігілізм, комплекс меншовартості, необов'язковості, які в сукупності створюють враження навіть інфантильності народу.

Популярність утворення малих груп самоорганізації можна пояснити також і поглядом, який пов'язує утворення малих соціальних груп із межею України: відкидаючи і однобічну прозахідну індивідуалістську, і однозначно східну колективістську форми організації життєдіяльності, українська культурна матриця потребує їх мирного співіснування — коли останнє в тих і інших сферах суспільного життя може принести найбільшу користь людині і сприятиме динамічному, безконфліктному і безкризовому розвитку [2, с. 128].

Хоча кількість прихильників української самостійності ніколи не була такою високою, як під час референдуму 1 грудня 1991 р., однак, починаючи з 2003 р. помітна тенденція зростання кількості прихильників незалежності України. З 2003 р. по 2006 р. їхня кількість зросла з 45,5% до 57,6%. Кількість противників незалежності за цей період зменшилася з 32,2% до 27,1%. Противників незалежності України відчутно менше в усіх регіонах, аніж її прихильників (виняток у серпні 2008 р. становив Схід України, де частка перших і других була відповідно 35,7% і 44,3%) [9, с. 32].

Проте, на думку багатьох експертів, сьогодні більшість громадян України не має ні соціокультурного досвіду (знань, вмінь та навичок), необхідного для участі в демократичному політичному житті, ні матеріального та часового надлишку, який би міг би бути інвестованим в демократичні проекти. До того ж відмінні у представників різних генерацій очікування від поточних суспільних перетворень посилюють розбіжність поглядів на майбутнє та провокують до альтернативних громадянству форм консолідації (етнічна, регіональна, корпоративна тощо). Внаслідок цього демократизація українського суспільства вимагатиме не лише забезпечення економічним зростанням, а й підкріплення заходами, спрямованими настановлення і розвиток демократичної культури на засадах спільного громадянства, що дозволить подолати альтернативні форми соціальної консолідації [13, с. 766].

На відміну від європейських країн, в Україні становлення громадянського суспільства відбувається в умовах: 1) відсутності вихідних буржуазних історичних та соціальних основ його розвитку як сфери цивільної культури із автономним індивідом, 2) міфологізації та ідеологізації суспільно-політичного життя, 3) деструкції приватної і публічної сфери. Якраз ступінь розвиненості публічної сфери свідчить про розвиненість громадянськості в особистості, позаяк «участь у громадських справах, залученість до публічної сфери, — на думку С. Пролеєва, — від початку демократії мала конститутивне значення для перетворення людини на громадянина» [10, с. 129].

Ю. Бауман, аналізуючи розвиток українського суспільства в останні десятиріччя, виокремлює в цьому процесі суперечність між громадянським суспільством та політико-владно-державною сферою як проблему «пошуку адекватної політичної форми соціуму України» [3, с. 20]. Автор робить висновок, що суспільство в моральному плані є більш зрілим, ніж український політикум. У цьому сенсі розглядаються ним і «помаранчеві» події: «Помаранчева революція» 2004 року... може бути коректно визначена як тріумф громадянського суспільства над політикумом (а подальша історія — як реванш політикуму).

Проаналізувавши закономірності розвитку різних країн світу, Т. Андрущенко зазначає, що плюралізм та корпоратизм характерні для західних країн з більш активним громадянським суспільством; патерналізм та етатизм — для східних країн з більш пасивним громадянським суспільством, а популізм і клієнтелізм переважно трапляються в країнах третього світу та в транзитних країнах, де контури громадянського суспільства лише формуються [1, с. 99–101].

Поділяючи в цілому думку Т. Андрущенко, зауважимо, що сьогодні у вітчизняній політиці присутні і патерналізм, і етатизм, і популізм, але простежуються ознаки й плюралізму. Це пов'язано з тим, що плюралізм є важливим соціалізуючим елементом, який базується на гуманізації та толерантизації. Названа вище модель швидше є ідеалом майбутньої взаємодії найвагоміших чинників історичного розвитку, ніж узвичаєною практикою націєтворення минулого і сьогодення. В цій моделі розвиток соціально-економічних відносин того або іншого соціуму відбувається на основі органічного поєднання його етнокультурних надбань, громадянських прав і свобод, ефективного вирішення політичних, соціально-економічних, екологічних та інших проблем в інтересах усього населення країни. Досягнута на цій основі соціокультурна іден-

тифікація населення означає його трансформацію в політичну спільноту демократичної нації.

Враховуючи складність побудови системи цінностей, варто припустити, що саме громадянське суспільство є єдиним соціальним простором, в якому може відбутися суспільний діалог щодо етичних норм та цінностей, які вплинуть на соціалізацію особистості як громадянина України. Водночас діалог, ініційований громадянським суспільством, має потенціал не тільки для досягнення консенсусу щодо етичних норм та цінностей, а й енергію для солідарності й оціального капіталу, потрібні для їхнього втілення в повсякденне життя.

Побудова громадянського суспільства є не лише метою демократичного суспільного розвитку, а й засобом всебічного забезпечення інтересів, прав та свобод людини і громадянина. Саме тому природно враховувати той факт, що реалізація національних інтересів у поєднанні із правами людини є головним пріоритетом максимального посилення соціальності, підвищення якісних показників рівня життя громадян і задоволеності їх соціальних потреб. На думку групи російських вчених, вирішальна роль у цьому процесі забезпечення стійкості соціальної системи й досягнення її цілісності та життєздатності відводиться, поряд з економікою знань та економікою інтелекту, підвищенню соціальної зрілості громадян та зміцненню соціальної організації громадянського суспільства [12, с. 143–144].

Гармонійна самоорганізація соціуму в цілому вимагає рівноправної участі в ньому всіх компонентів, що стає можливим тільки в умовах демократичного ладу. Це підтверджується і вітчизняним історичним досвідом: в умовах радянського тоталітаризму громадянське суспільство існувало як мережа «незалежних» політичних ініціатив, активісти яких виступали природними спільниками комуністів у боротьбі проти буржуазної диктатури. У такому становищі воно не могло надати ніякої (в тому числі й оптимальної) альтернативи подальшого розвитку.

Звичайно, демократичний устрій не є гарантом сильного громадянського суспільства, але виступає багатообіцяючою передумовою цього. До речі, і високий рівень розвитку різноякісних організацій не гарантує демократії. Але активне, розвинене громадянське суспільство здатне дисциплінувати державу, просувати інтереси різних груп населення, забезпечувати їх активну участь у політичному житті.

Розвиток громадянського суспільства та демократизація суспільно-політичного життя в Україні перебуває і перебуватиме у принциповій

залежності від можливості адаптувати напрямки суспільної реорганізації до існуючих в країнах розвинутої демократії тенденцій. Очевидно, що у найближчій перспективі проблема формування розвинутого громадянського суспільства в Україні не знайде свого остаточного вирішення. Проте, у суспільстві міцніше розуміння того, що простого копіювання соціально-політичного устрою недостатньо для побудови демократичної системи взаємин між суспільством і державою, а прорив до нових горизонтів звершується через усвідомлення того, що громадянське суспільство потрібно систематично і послідовно стимулювати, реформуючи систему державного управління таким чином, щоб вона перетворювалася на перепони на потужний важіль цього процесу [14, с. 767].

Окрім того, на думку колективу дослідників НІСД, слід зважати на наступне. Утвердження в суспільно-політичному житті України принципів і норм властивих політичній нації повинно розглядатися в контексті євроінтеграційних процесів, до яких залучена наша держава. Слід виходити з того, що євроінтеграція передбачає не лише налагодження тісних, партнерських відносин з європейськими країнами чи входження до європейських політичних та економічних структур. Вона передбачає передусім поширення європейських політичних стандартів, європейських культурних норм і європейського способу життя. Тому політична і культурна модернізація українського суспільства є неодмінною умовою євроінтеграції. Тільки тоді, коли пересічний мешканець європейських країн зможе відчувати себе в Україні як удома, а саме жити, працювати, відстоювати свої інтереси, виходячи з європейських цивілізаційних норм, можна сподіватися на те, що євроінтеграція не перетвориться на утопічний проект [14, с. 768].

У цілому, в основу формування української політичної нації в сучасних умовах, на думку групи експертів Національного інституту стратегічних досліджень, повинні бути покладені такі засади:

— необхідно змістити акценти з боротьби «проти» і «за» на творення «в ім'я» — держави, нації, людини на основі злагоди, толерантності, захисту національних інтересів;

— в основі націєтворення повинна лежати ідея поліетнічної, соціальної, політичної злагоди на основі загально прийнятної мети — духовного піднесення і матеріального добробуту людини в економічно і соціально міцній, духовно багатій, правовій державі;

— держава в цій системі цінностей має виступати не самоціллю, а інструментом і засобом самоутвердження нації;

— Україна повинна бути найвищою цінністю для всіх її громадян як їхня спільна батьківщина в існуючих кордонах;

— повинна забезпечуватися реальна, а не тільки декларована правова рівність громадян України, їхня духовна та культурна цілісність і самобутність;

— має культивуватись як національна самоповага та патріотично орієнтована діяльність, так і культурна і психологічна сприйнятливність до прогресивних надбань нації;

— громадяни України повинні усвідомлювати свій майбутній розвиток як результат співпраці у громадянському патріотичному суспільстві;

— національну ідею як теоретичний шлях розвитку України необхідно позбавити ідеологічної забарвленості;

— громадянські і соціальні цінності повинні бути піднесені до рівня загальнонаціональних [13, с. 254–255].

Отже, в кожній країні процес державо-та націотворення відбувається за допомогою тієї чи іншої концепції. Кожна держава, нація та суспільство вправі обирати саме ту концепцію, яку вважає за потрібне. Так, існують, принаймні, дві актуальні на сьогодні концепції побудови держави та громадянського суспільства у ньому, а саме — це націоналістична концепція та така, яка бере за основу принцип громадянства та рівності.

Більш продуктивною, на наш погляд, може стати робота над другою, принципово відмінною від націоналістичної, концепцією побудови громадянського суспільства в Україні. Тобто, варто відмовитися від ідеї надання переваг одному етносу, нехай навіть титульному, на користь принципу поваги прав особистості і визнати, що громадянське суспільство в нашій країні може бути лише поліетнічним, полікультурним і багатомовним.

Процеси самоорганізації громадянського суспільства можна вважати первісною передумовою формування і становлення політичної нації. Однак воно розгортається і розвивається значно успішніше, якщо для цього створюються сприятливі умови. Значною мірою ці умови створює державна влада за посередництва прийняття необхідних законів, стимулювання демократичного стилю роботи державних структур, ініціації чи забезпечення умов для соціального контролю за дотриманням встановлених демократичних норм.

Держава жодним чином не повинна тиснути на громадянина України в тому, що стосується його етнічної, мовної і культурної самоідентифікації. Усякі спроби зробити такий тиск повинні розглядатися як порушення свобод і прав людини. Саме такий підхід вирішення національних проблем у багатонаціональних державах пропонується сьогодні демократичною Європою, що зафіксовано в європейських міжнародно-правових документах, що вже ратифікувала чи повинна ратифікувати Україна.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко Т. В. Українська глобалістика: проблеми осмислення/Т. В. Андрущенко//Стратегія українського державотворення. Філософсько-політологічний та економічний аналіз. — К.; Полтава: АСМІ, 2000. — С. 99–101. — (Філософія. Економіка. Політика. Освіта).
2. Барков В. Ю. Украина сегодня: политические, социальные и национальные детерминанты развития [монограф.]/В. Ю. Барков; НАН Украины, Институт философии им. Г. С. Сковороды. — К., 1998. — 196 с.
3. Бауман Ю. Громадянське суспільство versus політикум. Круглий стіл часопису «Філософська думка»/Ю. Бауман//Філософська думка. — 2009. — № 2. — С. 20–22.
4. Бочковський О. І. Вступ до націології/О. І. Бочковський. — Мюнхен: Український Технічно-Господарський Інститут, 1992. — 338 с.
5. Драгоманов М. Пропавший час. Українці під Московським царством (1654–1876 рр.)/М. Драгоманов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstor.com/dragomanov.html>.
6. Кін Дж. *Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення*/Дж. Кін; [пер. з англ., ред. О. Гриценко] — К.: «К. І. С.»; «АНОД», 2000. — 192 с.
7. Костомаров Н. И. Две русские народности/Н. И. Костомаров. — Киев-Харьков: Майдан, 1991. — 324 с.
8. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму/В. Липинський; [ред.: Я. Пеленський]. — К.: Київ-Філадельфія, 1995. — 470 с.

9. Політична ситуація в Україні: кризові тенденції та шляхи їх подолання: (2007 р.— вересень 2008 р.): [зб. аналіт. мат-ів]/За ред. В. М. Яблонського. — К.: НІСД, 2009. — 108 с.
10. Пролєєв С. Публічність і влада в пострадянському соціумі / С. Пролєєв, В. Шамрай // Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови. — К., 2007. — С. 121–140.
11. Розенблєм Н. Громадянські суспільства: лібералізм і моральні впливи плюралізму/Н. Розенблєм//Незалеж. культурол. Часопис «І» — 2001. — № 21. — С. 96–114.
12. Теория управления: социально-технологический подход: [энцикл. словарь]/Акад. социал. технологий и местного самоуправления [под ред. Иванова В. Н., Патрушева В. И.] — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Муниципальный мир, 2004. — 672 с.
13. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи [Текст]: монографія / За ред. В. С. Крисаченко; В. С. Крисаченко, М. Т. Степико, О. С. Власюк та ін. — К.: НІСД, 2004. — 631 с.
14. Український соціум [монограф.] / Нац. ін-т стратегіч. дослідж.; редкол.: О. С. Власюк, В. С. Крисаченко, М. Т. Степико [та ін.]; за заг ред. В. С. Крисаченка. — К.: Знання України, 2005. — 792 с.
15. Усаченко Л. М. Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою / Л. М. Усаченко // Стратегічні пріоритети — 2008. — № 3 (8). — С. 28–33.

Стаття надійшла до редакції 14.08.2013 р.

Перглер Т. И. Права и свободы политической нации в гражданском обществе

Политическая нация рассматривается ввиду демократизацию ее прав и свобод в украинском гражданском обществе, процессы самоорганизации гражданского общества рассматриваются в качестве предпосылки формирования и становления политической нации; подчеркивается, что этот процесс разворачивается и развивается значительно успешнее, если для него создаются благоприятные условия. Значительной степени эти условия создает государственная власть посредством принятия необходимых законов, стимулирование демо-

---

кратического стиля работы государственных структур, инициации или обеспечение условий для социального контроля за соблюдением установленных демократических норм.

Ключевые слова: *человек, политика, культура, политическая нация, демократизация, гражданское общество.*

Pergler T.I. Rights and political freedom of the nation in civil society

Political nation is considered in view of the democratization of rights and freedoms in the Ukrainian civil society, the self-organization of civil society are seen as prerequisites for the formation and the formation of a political nation , emphasizes that this process unfolds and develops much more successful if it has created favorable conditions. Large extent, these conditions creates the state power through the adoption of the necessary legislation , the promotion of democratic style of government institutions, the initiation or maintenance of conditions for social control over compliance with democratic norms .

Keywords: *people , politics , culture, political nation , democratization , civil society.*